

Sašo CVETKOVSKI\*

## SVETI JOVAN VLADIMIR — „NOVI KONSTANTIN I NOVI EVSTATIJ PLAKIDA”

**Apstrakt:** Među slikanim predstavama Svetog Jovana Vladimira u umetnosti Balkana XVIII veka, svojom ikonografskom i tematsko-programskom koncepcijom izdvaja se nekoliko fresko-cjelina u kojima zografi Sv. Vladimira slikaju neposredno do svetog cara Konstantina i njegove majke Jelene, kao i pored svetog ratnika i mučenika Evstatija Plakide.

Ove tematske celine čine najsloženije jezgro koje počiva na ideologiji i nasleđu srednjeg veka, pogotovo vladarskoj, koja povezuje i poistovećuje dukljanskog vladara i mučenika sa prvim hrišćanskim vladarem Konstantinom Velikim, prototipom idealnog hrišćanskog vladara i rodonačelnika ne samo romejskih — vizantijskih vladara nego i samog Vladimira Dukljanskog. Vladimir postaje sveti knez i rodonačelnik dinastije nezavisnih vladara srednjovekovne Duklje. Zbog svojih hrišćanskih vrlina, Sv. Jovan Vladimir se u svom životu naziva „novi” odnosno drugi Konstantin. Njegova vizija orla sa zlatnim krstom na glavi je epizoda koja ja preuzeta iz *Vita Constantini* i preneti je kao čudesna objava Božjeg viđenja u Žitije Svetog Vladimira.

Njegov život pravoveran, a njegovi postupci i dela puni hrišćanskih vrlina, kao i njegova mučenička smrt, dovode do poistovećivanja i poređenja Sv. Jovana Vladimira sa Evstatijem Plakidom. Svetim ratnikom i mučenicom kojem Božje priviđenje dopušta, kao i Vladimiru, da u lovu ima viziju i objavu samog Hrista Boga. Učeni sastavljač hagiografskog teksta nastoji da poveže dukljanskog kneza sa ovim izuzetno poštovanim mučenicom i svetiteljem hrišćanske crkve. Sv. Jovan Vladimir postaje novi, odnosno drugi Evstatij Plakida.

**Ključne reči:** *Sv. Jovan Vladimir, Sv. Konstantin Veliki, Sv. Evstatij Plakida, ikonografija, žitije, žitijna ikona*

Slikane predstave Sv. Jovana Vladimira, otkrivene tokom naših istraživanja crkvenih spomenika u Makedoniji, Albaniji, Grčkoj na Svetoj Gori Atonskoj i Bugarskoj, pored važnih hronoloških odrednica, imaju i poseban značaj za sagledavanje njihovih ikonografskih i tematskih osobenosti. Te zanimljive tematske celine, svojom simbolikom i slojevitim idejnim značenjem počivaju

---

\* Prof. dr Sašo Cvetkovski, Istraživački centar za kulturno nasledstvo, Makedonska akademija na naukite i umetnostite, Skopje

na srednjovekovnim tradicijama i izdvajaju se među najosobnijim i najzanimljivijim celinama umetnosti XVIII i XIX veka.

Skoro više od osamdeset slikanih portreta Sv. Vladimira na freskama, ikonama, bakrorezima i delima primenjene umetnosti, rasutih na prostorima od Ohrida, Debra, Korče, Moskopolja, Vitkuća i Elbasana do Muzakije i Manastira Ardenice na zapadu, Tesalije na jugu, Svete Gore na istoku do Budima i Beča na severu, pružaju obilje materijala za širu analizu i uočavanje bitnih osobenosti njegovog kulta, koji prodire na šire prostore Balkana, a ponajviše njegovog odraza u likovnoj umetnosti kasnog srednjeg veka.

Za naša istraživanja i našu temu od posebne važnosti su predstave Svetog Vladimira na freskama i ikonama pravoslavnih crkava, posebno onim na području dijeceze Ohridske arhiepiskopije i šire pod njenom crkvenom jurisdikcijom, nastalim u okviru takozvanog Ohridsko-moskopoljskog kulturnog kruga i zapadno u predelima Muzakije oko Manastira Ardenice.

Ove fresko-celine čine složena tematska jezgra koja počivaju na nasleđu umetnosti srednjeg veka, pogotovo hrišćanskoj ideologiji, što povezuje i u simboličkom smislu poistovjećuje dukljanskog vladara i mučenika Sv. Vladimira sa najpoštovanijim svetiteljima hrišćanske ekumene, poput svetog cara Konstantina, svetih ratnika i mučenika, slovenskih svetitelja i svakako novomučenika postradalih sa verom u Hrista Boga i njegov časni i spasonosni krst.

Zaslugu za širenje i probiv kulta Sv. Jovana Vladimira imaju i sami zografi-slikari koji njegove predstave unose u tematiku svojih slikanih dela. Većina ovih zografskih tajfi čine članovi jedne porodice, kao što je slučaj sa zografskom radionicom Konstantina i Atanasa iz Korče, braće koja zajednički rade više od pedeset godina, a u kasnijem periodu njima se priključuju i njihovi sinovi Trpo i Naum Zograf.<sup>1</sup> Isto se odnosi i na zografsku radionicu Četiri iz Grabova, braće Jovana i Đordžija i Jovanovih sinova Nauma i Nikole.<sup>2</sup> Upravo zografima iz Korče, Konstantinu i Atanasu, pripada najveća zasluga za širenje i prodor kulta ovog svetitelja. Crkve koje slikaju karakterišu se brojnim ciklusima starozavetnih i novozavetnih tema, kao i pojedinačne kompozicije slo-

<sup>1</sup> Th. Popa, *Piktorët mesjetarë shqiptarë*, Tiranë 1961, 83–98; G. C. TSIGARAS, OI ZWGRAFOI KWNSTANTINOS KAI AQANASIOS APO THS KORUTSA, TO ERGO TOUS STO AGION OROS (1752–1783), AQHNA 2002, passim. В. Поповска-Коробар, *Иконописом во Охрид од XVIII век*, Скопје 2005, 73.

<sup>2</sup> Th. Popa, *Piktorët Grabovarë Çetiri nga familija Katro*, Buletin i Universitetit Shtetëror të Tiranës, *Seria Shkencave Shoqërore* 3 (1960), 131–132; idem, *Piktorët mesjetare shqiptarë*, 83–120; Р. Русева, *Нови данни за изобразителния култ към светите Седмочисленици през XVIII–XIX век на територията на съвременна Албания*, Проблеми на изкуство 4 (2012), София 2012, 20–28.

žene sadržine i ikonografije.<sup>3</sup> Izuzetnu pažnju oni posvećuju i pojedinačnim predstavama svetitelja, monaha, arhijereja, svetih ratnika, zatim mučenika, među kojima su i portreti Sv. Jovana Vladimira. Upravo tada do izražaja dolazi sva njihova učenost, informisanost i poznavanje umetnosti starije, vizantijske epohe, kada idejne poruke i sva dublja značenja slikanih predstava svetitelja dobivaju jasne konture i forme prožete aluzijama i metaforama, a ovi uobličeni i predstavljeni složenim jezikom hrišćanske ikonografije. Takve slikane celine u kojima figura Sv. Jovana Vladimira dobija sasvim određeno značenje, sa jasnim smislom i naglašenom simbolikom, pogotovo kad je on pored cara Konstantina Velikog i svetog ratnika mučenika Sv. Evstatija Plakide, tema su našeg naučnog interesa.

U Crkvi Svetih apostola Petra i Pavla, u neposrednoj blizini Vitkuća, ovi zografi slikaju predstavu Sv. Jovana Vladimira među svetiteljima prve zone zapadnog zida<sup>4</sup> (sl. 1). Ova izvanredna cjelina fresko-živopisa, možda jedna od najopširnijih u ukupnom opusu ovih zografa, nastala je 1764. godine. Jovan Vladimir je naslikan u svečanoj vladarskoj odeždi, u dugom vladarskom divitionu sa lorosom prekrštenim na grudima. Na sebi nosi ogrtač a na glavi vladarsku krunu otvorenog tipa, sa platnenom kapom i vencem nalik na vizantijski vladarski kamelavkion. U desnoj ruci drži mučenički krst a u levoj svoju odsečenu glavu. Njegov potpuno očuvani lik otkriva svetitelja srednjih godina sa kratkom bradom i kosom. U ikonografskoj koncepciji programa ovog dijela crkve oni su Vladimiru dali počasno mjesto, slikajući ga pored predstave prvog hrišćanskog cara Konstantina i njegove majke Jelene.<sup>5</sup>

Desetak godina kasnije, isti zografi u predelima Muzakije oslikavaju i Crkvu Svetog Đorđa u selu Ljubovsk. Iz opširnog ktitorskog natpisa saznajemo da je crkva podignuta 1776. godine i da ju je osvetio beratski mitropolit Joasaf I 1782. godine, kada nastaje i fresko-živopis, delo Konstantina i njegovog si-

<sup>3</sup> Idem, Th. Popa, *Piktorët mesjetarë shqiptarë*, 85–93; G. C. TSIGARAS, OI ZWGRAFOI KWNSTANTINOS KAI AQANASIOS APO THS KORUTSA, TO ERGO TOUS STO AGION OROS (1752–1783), 71–291.

<sup>4</sup> D. M. Peyfuss, *Die Druckerei von Moschopolis, 1731–1769, Buchdruck und Heiligenverehrung im Erzbistum Achrida*, Wien-Köln 1989, 180–181, abb. 26; R. Lozanova, *Imagrs of Slavic Saints in Moschopolis and Vithkuqi/Albania!*, Годишник на Софийския Университет „Св. Климент Охридски”, Център за Славяно-византийски проучвания „Иван Дужев”, том 92(11) 2002, София 2003, 184–185, сл. 8.

<sup>5</sup> *Dukljnski knez sveti Vladimir*, Podgorica 2016, 167–169, sl. 8 (S. Svetkovski); С. Цветковски, *Портретите на св. Јован Владимир во уметноста на Балканот од XVII до XX век*, Скопје 2016, 30–31, сл. 8.

na Trpa Zografa<sup>6</sup> (sl. 2). Oni Sv. Jovana Vladimira slikaju u već tradicionalnoj ikonografiji vladara sa krstom u jednoj ruci i odsečenom glavom u drugoj ruci, ponavljajući ikonografski obrazac ranijih portreta, nastalih u okviru njihove radionice. Konceptijski i tematski, što je važnije za naša istraživanja, Svetog Vladimira slikaju pored Sv. Antonija Velikog, jednog od najpoštovanijih monaha hrišćanske crkve, velikog podvižnika i osnivača egipatskog monaštva, i svetog ratnika Jevstatija Plakidu.

Trpi Zografu atribuiramo i jednu ikonu koja se danas čuva u muzeju u Tiranu (sl. 3). Ta ikona dosad nije privukla veću pažnju istraživača, pa je ostala gotovo nepoznata, iako ima veliku umjetničku vrijednost i jednu osobenu koncepciju slikanja ekumenskih svetitelja, među kojima su i slovenski svitelji u okviru kompozicije Sedmočislenika, zasebne predstave Sv. Nauma, a u najnižoj zoni je i predstava Sv. Jovana Vladimira. Ova ikona iz Saborne crkve Uspenja Bogorodice u gradu Elbasanu nastala je u poslednjoj deceniji XVIII veka, na šta upućuje i ispisana ali delimično sačuvana godina 179., zajedno sa još jednim kratkim zapisom. Ovog puta Trpo Zograf Sv. Jovana Vladimira slika u najnižoj zoni pored kompozicije *Stradanja četrdeset sevastijskih mučenika*, kao pandan svetom caru Konstantinu, što je posebno značajno jer naglašava njihovu neposrednu idejnu povezanost<sup>7</sup> (sl. 3a).

O kontinuitetu slikanja portreta Sv. Jovana Vladimira u oblasti Muzakije i Manastira Ardenice svjedoči još nekoliko sačuvanih predstava koje su uradili zografi, braća Četiri iz Grabova. Ova zografska radionica bilježi snažnu aktivnost posljednjih godina XVIII i prvih decenija XIX vijeka, kada slikaju više crkava oko grada Berata, a njihovih potpisanih djela, uglavnom ikona, ima i u crkvama oko Valone, Fijera i Libovša.<sup>8</sup>

<sup>6</sup> R. Lozanova, *Imagrs of Slavic Saints in Moschopolis and Vithkuqi/Albania*, 183, 337, fig. 6; P. Русева, *Нови данни за изобразителния култ към светите Седмочисленици през XVIII–XIX век на територията на съвременна Албания*, 22–23, 27, n. 32; *Dukljanski knez sveti Vladimir*, 170, сл. 10; С. Цветковски, *Портретите на св. Јован Владимир во уметноста на Балканот од XVII до XX век*, 31–32, сл. 10.

<sup>7</sup> *Ikona Shqiptare Shek. XIII–XIX, koleksioni i Galerisë Kombëtare të Artëve Tiranë*, tekste Y. Drishti, Tiranë 2000, 66–67, kat. 14; *Dukljanski knez sveti Vladimir*, 214–215, sl. 47; С. Цветковски, *Портретите на св. Јован Владимир во уметноста на Балканот од XVII до XX век*, 60–61, сл. 40, 40–1.

<sup>8</sup> Th. Popa, *Piktoret grabovarë Cetiri nga familija Katro*, 121–122; idem, *Piktoret mesjetare shqiptare*, 105–112; P. Русева, *Нови данни за изобразителния култ към светите Седмочисленици през XVIII–XIX век на територията на съвременна Албания* 20, 27, n. 32; E. Mutafov, *Ioannes Tsetiris from Grabovo or Jovan Chetirevich Grabovan?* in: *Zhthmata metabuzantinhV zwgrafikh sth mnhmh tou Manolh Catzhdakh* (sd. E. Drakopoulou) Athenes 2002, 21–229. Među istraživačima koji su proučavali opus zografske radionice Četiri iz

Stariji portret Sv. Jovana Vladimira nastaje 1795. g. u Crkvi Sv. Nikole, u mjestu Vanai. U okviru slikanog programa severnog zida naosa crkve, zografi Georgije i Jovan Četiri slikaju Sv. Vladimira između Sv. Nikodima Elbasanskog i Sv. Konstantina i Jelene<sup>9</sup> (sl. 4). Vladimir je predstavljen kao svetitelj srednjih godina, u vladarskom kostimu sa crvenim ogrtačem, sa krunom zatvorenog tipa koja najviše odgovara vizantijskom kamilafkionu, sa krstom u desnoj ruci, dok u lijevoj ruci drži svoju odsečenu glavu. To, što ima gotovo identičan izgled i ikonografiju kao u Crkvi Sv. Đorđa u Ljubovsku navelo je neke od ranijih istraživača na pomisao da su zografi iz porodice Četiri radili i učili slikarske vještine kod braće Zograf iz Korče.<sup>10</sup> Interesantno je što se pokraj njega nalazi novomučenik Nikodim, koji je prema nekim verzijama svog žitija stradao u Elbasanu, odnosno u Beratu.<sup>11</sup>

Isti zografi, desetak godina kasnije, 1806. godine, još jednom slikaju portret Sv. Jovana Vladimira, na severnom zidu naosa Crkve Sv. Blagoveštenja u selu Kozare, u blizini Berata.<sup>12</sup> Osim toga, oni u potpunosti ponavljaju slika-

---

Grabova, dugo vremena provlačila se zabluda oko poistovećivanja ove zografske grupe i njenog najstarijeg i najpoznatijeg člana Jovana Četiri iz Grabova sa drugim zografom Jovanom Četirevićem Grabovanom poreklom iz istog mesta, Grabovo iznad Elbasana. Jovan Grabovan još kao mladić napušta Grabovo i sa porodicom se seli u Ugarsku, blizu Miškolca, a kasnije u Austriju, u Osijek, gde ostaje do kraja života. U tom periodu, posle školovanja i učenja slikarstva u Rusiji, po povratku, narednih godina do kraja XVIII veka, oslikava brojne ikonostase za crkve na području Karlovačke mitropolije, a često putuje za Vlašku i tamo radi. Umire oko 1787. godine, a njegov rad produžava sin Konstantin. Sva relevantna literatura i stavovi ranijih istraživača navedeni su i komentarisani u najnovijoj studiji koja se bavi djelom Jovana Četirevića Grabovana, gde na osnovu nove arhivske dokumentacije i uviđom u njegov celokupni rad, autor Branislav Todić ukazuje na neodrživost bilo kakvog poistovećivanja ova dva zografa identičnog imena, mesta porekla i istog zanimanja. Б. Тодић, *Скица за портрет Јована Четиревића Грабована*, in: „Радови о српској уметности и уметницима XVIII века”, Нови Сад 2010, 355–377.

<sup>9</sup> Natpis sa imenima zografa i godinom slikanja objavljuje Th. Popa, *Mbishkrime të kishave në Shqipëri*, 112, No. 169. Ktitorski natpis sa zapadnog zida donosi P. Русева, *Нови данни за изобразителния култ към светите Седмочисленици през XVIII–XIX век на територията на съвремена Албания*, 23, 27, n. 32; *Dukljanski knez sveti Vladimir*, 171, сл. 12; С. Цветковски, *op. cit.*, 33–34, сл. 12.

<sup>10</sup> P. Русева, *Нови данни за изобразителния култ към светите Седмочисленици през XVIII–XIX век на територията на съвремена Албания*, 24.

<sup>11</sup> U Moskopoljskoj akolutiji o Sv. Nikodimu zapisano je da je on iz Vitkuće, da je rođen 1709. godine i da je stradao u Beratu. Po drugim hagiografskim spisima, poput Sinaksara Nikodima svetogorca, Sv. Nikodim strada u Elbasanu (P. Русева, *loc. cit.*).

<sup>12</sup> Th. Popa, *Piktoret mesjetare shqiptare*, 107–108; idem, *Mbishkrime të kishave në Shqipëri*, 117, No. 182; P. Русева, *op. cit.*, 24–25.

ni program iz crkve u Vanaiju, ponovo slikajući Sv. Jovana Vladimira pored Sv. Konstantina i Jelene, i novomučenika Nikodima iz Elbasana<sup>13</sup> (sl. 5). Vladimir je na strani carice Jelene, a odmah do njega mladi mučenik Sv. Talalej i Sv. Jevstatije Plakida, a Sv. Nikodim Elbasanski je na strani cara Konstantina. Njihova ikonografija je identična onoj iz crkve u Vanaiju, isto kao i mjesto – severni zid naosa.

Identičnu koncepciju i slikanje Sv. Jovana Vladimira u blizini svetog cara Konstantina i njegove majke Jelene nalazimo i u crkvi Manastira Bođani iz 1737. g., delo Hristifora Žefaroviča.<sup>14</sup> Ovaj veliki slikar, pre nego što je došao u ove podunavske krajeve da radi i slika u crkvama Karlovačke mitropolije, izvesno vreme proveo je na Svetoj Gori a zatim i na području Ohridske arhiepiskopije, možda i u samom Ohridu, te se mogao upoznati sa kultom Sv. Jovana Vladimira i njegovim slikanim portretima a moguće da je posedovao i Akolutiju za svetiteljevim žitijem.<sup>15</sup> Ovo potvrđuju i njegovi kasniji radovi, posebno grafičke predstave i bakrorezi Sv. Jovana Vladimira u Stematografiji iz 1741. i raskošnoj žitijnoj ikoni iz 1742. godine.<sup>16</sup>

Dosad navedeni primeri otkrivaju samo jedan nivo u višeslojnom značenju i poistovećivanju Sv. Vladimira sa svetim carem Konstantinom i svetim ratnikom i mučenikom Sv. Evstatijem Plakidom. Drugi, možda i neposredniji, zasnivaju se na narativnosti hagiografskog teksta Žitija Svetog Vladimira, koje je likovno predstavljeno kroz slikane cikluse žitijnih ikona, poput ikone iz Manastira Ardenice, (sl. 6–6a), grafici iz Beča Hristifora Zefaroviča, drvenom kivotu iz njegovog manastira kraj Elbasana i, najzad, na jednoj zanimljivoj ikoni iz Struge kraj Ohrida. Vladimirova vizija orla sa zlatnim krstom na glavi aluzija je na viziju časnog i pobedonosnog krsta koji se caru Konstantinu objavljuje uoči bitke sa Maksencijem kod mosta Milvikijskog, i na viziju Sv. Evstatija Plakide, kome se na čudesan način objavljuje sam Hristos preko jele-na koji nosi krst sa Raspećem Gospodovim.

<sup>13</sup> P. Русева, *op. cit.*, 25.

<sup>14</sup> Л. Мирковић, И. Здравковић, *Манастир Бођани*, Београд 1952, 37, сл. 36–37; Љ. Стошић, *Манастир Бођани*, Нови Сад 2011, 11; *Dukljanski knez sveti Vladimir*, 197, sl. 33; С. Цветковски, *op. cit.*, 50–51.

<sup>15</sup> Ц. Грозданов, *Духовни и културни традиции на Охридската архиепископија во делата на Христифор Жефарович-Цефар*, MONUMENTA 1, Скопје 2016, 197–216.

<sup>16</sup> Γ'ΖWÊBRAJE'ËE OµR\$JEIÁ Γ'LLÔRF'CESKIX; STEMMATOGRA'ÇËA, резали у бакру Христифор Жефарович и Тома Месмер, фототипско издање, Матица српска, Нови Сад 1961; Д. Давидов, *Српска графика XVIII века*, Нови Сад 1978, 259–260, 280–281, сл. 35; Ц. Грозданов, *Портрети на светители од Македонија IX–XVIII век*, Скопје 1983, 238, 242–245; *Dukljanski knez sveti Vladimir*, 202–203, sl. 35; С. Цветковски, *op. cit.*, 50–53.

Ova povezanost i uslovljenost može se najbolje sagledati na onim najznačajnijim scenama i kompozicijama iz žitijnog ciklusa kada pravednom i pobožnom dukljanskom vladaru sa neba dolazi orao sa zlatnim krstom na glavi, koga Vladimir prati sa svojim velmožama i slugama, sve do mesta gde je on stao na jednom drvetu, a pobožni knez sa svojom pratnjom se poklonio i, pavši na kolena, iskreno pomolio. Sve je to identično i kao jedno opšte mesto hagiografskog žanra preuzeto iz slikanih ciklusa Sv. Konstantina Velikog, kao što je to prikazano na ikonama iz muzeja u Korci, delo braće zografa Konstantina i Atanasa iz 1763. godine (sl. 7), ili na ilustrovanom ciklusu Sv. Konstantina iz Manastira Filiteja na Svetoj Gori Atonskoj (sl. 8), delo istih zografa (da spomeneno sama ona hronološki najbliža dela iz XVIII i XIX veka), kako i na hronološki starijim primerima iz srednjovekovne umetnosti.<sup>17</sup>

Uvereni smo da sada smisao i simbolika navedenih primera postaje mnogo jasnija i razbirljivija. Ovo osmišljeno naglašavanje i poistovećivanje Sv. Jovana Vladimira sa prvim hrišćanskim vladarem, Svetim Konstantinom, svoju idejnu osnovu ima u tekstu Žitija Sv. Jovana Vladimira. Njegova vizija orla sa zlatnim krstom na glavi je neposredna aluzija vizije časnog i pobjedonosnog krsta cara Konstantina, i zbog toga je Jovan Vladimir novi odnosno „drugi Konstantin”.<sup>18</sup>

S obzirom na poreklo dobijene vlasti, car Konstantin je paradigma pravog vladara, on je uvek pobednik jer mu je sam Bog pokazao spasonosni znak na nebu. Konstantin je rodonačelnik svih vladara na prestolu Vizantije, odnosno svih potonjih vladara na tronu Duklje. Vladimir je novi ravnoapostolni vladar poput Konstantina, rodonačelnik svete loze Vojislavljevića nezavisnih gospodara srednjovekovne Duklje.

Tradicija slikanja savremenih vladara pored predstave Sv. Konstantina Velikog bila je deo vladarske ideologije u Vizantiji i opstajala je vekovima sve do poslednjih dana trajanja ovog hiljadugodišnjeg carstva.

Kroz vekove učeni vizantijski retori i polihistori iznalazili su aluzije i oživljavali uspomenu na prvog hrišćanskog cara Konstantina, kroz panegirike, na-

<sup>17</sup> T. V. Caca, *Some Data about the Activity of Kostandin and Athanas Zografi from Korça and the Characteristics of their Art in the 18<sup>th</sup> Century*, ZHTHMATA METABU-ZANTINHS ZWGRAFIKHS, sth mnhmh tou Manolh Catzhdakh, ep. E. Drakopoulou, AQHNA 2000, 205, fig. 7; *Icons from the Orthodox Communities of Albania*, ed. A. Tourta, Thessaloniki 2006, 158–160. (E. Drakopoulou); G. C. TSIGARAS, *op. cit.*, 270–273, eik. 291–293; С. Цветковски, *VITA CONSTANTINI у живопису браће Константина и Атанаса из Корче*, Ниш и Византија XIII, Ниш 2015, 413–417.

<sup>18</sup> X. Меловски, *Москополска аколутија*, Скопје 1996, 181–182; С. Цветковски, В. Недески, А. Димоски, *Свети Јован Владимир, хагиографија, химографија, иконографија*, Охрид 2016, 49.

dahnute carske govore kao i fantastične legendarne geneologije pojedinih careva, Iraklija, Vasilija I, Konstantina IX Monomaha, Konstantin X Duka, Nikifora Votanjata, Teodora I Laskarisa a pogotovo Mihaila VIII Paleologa i poslednjeg među njima Konstantina XI.<sup>19</sup>

Među njima bilo je i onih koj su epitet „novi” Konstantin uneli u zvaničnu carsku titulu poput Mihaila VIII Paleologa (1258–1282), koji je vratio Carigrad Romejima i porazio Latine 1261. g. On je sa titulom „novi” Konstantin potpisivao zvanične dokumente carske kancelarije,<sup>20</sup> a posebno je nastojao da se ovaj epitet i ingredijent titule ispisuje u natpisima pored njegovih vladarskih portreta na freskama kao i u ktitorskim natpisima. Do danas to se sačuvalo na ktitorskom natpisu iz Crkve Sv. Nikole u selu Manastir 1271. g., u oblasti Marivo kod Prilepa u Makedoniji,<sup>21</sup> na zapadnoj fasadi u sklopu ktitorske kompozicije Crkve Svete Bogorodice Manastira Apolonije, kod Fiera u Albaniji iz 1272/3–1275. g.,<sup>22</sup> na ktitorskom natpisu livenog zvona Crkve Svetog Jovana u Melniku, danas u Bugarskoj 1270. godine,<sup>23</sup> i najzad na jednoj spoliji iz 1278/9. uzidanoj u severni zid Crkve Sretenja u Solunu.<sup>24</sup>

Ovu tradiciju prihvataju i vladari srednjovekovnih država na Balkanu.<sup>25</sup> Kralj Stefan Uroš Milutin nastoji sebe predstaviti uz cara Konstantina u Kraljevoj crkvi u Studenici 1313/4. godine, a koju godinu kasnije i u Crkvi Sv. Ge-

<sup>19</sup> Н. Радошевић, *Константи́н Велики у византијским царским говорима*, ЗРВИ XXXIII, Београд 1994, 8–18; Б. Крсмановић, Н. Радошевић, *Лејендарне генеологије византијских царева и њихових породица*, ЗРВИ 41, (2004), 76–92; Б. Крсмановић, *Константи́н Велики у византијској традицији*, in: „Константин Велики у византијској и српској традицији”, Београд 2014, 17–28.

<sup>20</sup> R. Macrides, *The New Constantine and New Constantinople – 1261?*, Byzantine and Modern Greek studies 6, (1980) University Birmingham., 22–26, 35–36, 39–41, n. 53–55; Н. Радошевић, *Константин Велики у византијским царским говорима*, 15–16.

<sup>21</sup> Д. Коцо, П. Миљковиќ-Пепек, *Манасџир*, Скопје 1958, 5–6, 29, 50–51; Ф. Баришић, *Два ирчка најџиса из Манасџира и Сџурује*, ЗРВИ VIII/2, (1964), 13–27; Х. Меловски, *Најџисој од црквајта Св. Никола с, Манасџир, Мариово*, Натписи и записи од византиски и поствизантиско време (*Miscellanea byzantine-macedonica 2*), Скопје 2009, 205–213; Г. Суботић, Б. Миљковић, И. Шпадијер, И. Тот, *Најџиси исџоријске садржине у зидном сликарџиву*, том први, Београд 2015, 59–65.

<sup>22</sup> Н. und Н. Buschhausen, *Die Marienkirche von Apollonia in Albanien*, Wien 1976, 146–147, abb. 16–19.

<sup>23</sup> В. Герасимова, *Две камбани от Мелник с надписи от XIII в.*, Археология 44/3, Софија 2003, 42–46.

<sup>24</sup> J. M. Spieser, *Inventaires en vue d'un recueil des inscriptions historiques de Buzance*. I. Les inscriptions de Thesalonique, TM 5, (1973), 167, n°18.

<sup>25</sup> С. Марјановић-Душанић, *Нови Константи́н у српској џисаној традицији средњеј века*, in: „Константин Велики у византијској и српској традицији”, 86–97.



orgija u Starom Nagoričinu kod Kumanova.<sup>26</sup> Njegov praunuk Uroš V, zajedno sa svojim savladarem, kraljem Vukašinom, naslikan je pored cara Konstantina u Crkvi Sv. Nikole u Psači, Severna Makedonija.<sup>27</sup>

Trnovski car Ivan Aleksandar slika sebe kao ktitora sa modelom crkve u ruci nasuprot cara Konstantina Velikog u priprati kosnice Manastira Bačkova kod Asenovgrada, u Bugarskoj oko 1343/45. godine.<sup>28</sup>

Isto tako i slikanje Sv. Jovana Vladimira pored figure Svetog Jevstatija Plakide ili u njegovoj neposrednoj blizini predstavlja jedan osoben tematski sklop u odnosu na slikani program određenih crkava u kojima smo zapazili ove primere.

Sve se to ponovo zasniva na tekstu Žitija iz 1690. g., gde se hrišćanske vrline Svetog Vladimira poistovećuju sa vrlinama Sv. Evstatija Plakide, velikog svetitelja hrišćanske crkve. Ovaj mučenik iz prvih vekova hrišćanstva bio je istaknuti vojskovođa iz vremena cara Trajana, poznat po svojoj hrabrosti, pravедnosti i drugim vrlinama. Iako paganin, on je bio pravedan i činio je mnogo dobrih dela i tako se proćuo među Rimljanima i svojim vojnicima.

Jednom dok je sa svojim slugama bio u lovu, naišao je na stado jelena. Ustremivši se ka najvećem među njima sa namerom da ga uhvati i ustrelji, jašući na brzom konju, on je ostao sam ostavivši svoje sluge daleko iza sebe. Kad je došao do jedne visoke stene, zastao je i video jelena ispred sebe sa sjajnim krstom između rogova na kome je bio raspeti Hristos. Uplašivši se prizora i vizije koju je imao, on je pao na kolena ispred jelena i odozgo sa nebesa ćuo glas koji mu je govorio da krene sa porodicom kod hrišćanskog sveštenika i da se pokrsti, što je on i učinio. Na krštenju on je dobio ime Jevstatij Plakida, njegova žena Teopista a sinovi su dobili hrišćanska imena Agapij i Teopist.<sup>29</sup>

Ova tradicija, bez sumnje, bila je poznata i ućenim sastavljaćima i priređivaćima novog Žitija Sv. Vladimira, Jovanu papi iz Elbasana i Kozmi igumanu njegovog manastira kraj Elbasana, koji pre 1690. g. redaktiraju ovaj hagiografski tekst i u duhu pomalo zaboravljenog književnog žanra oni ponovo oživljavaju umeće pisanja žitijnih sastava, punih simbola i aluzija, te upoređuju Svetog Jovana Vladimira sa carem Konstantinom Velikim i Sv. Estatijem Plaki-

<sup>26</sup> V. J, Djurić, *Le nouveau Constantin dans l'art serbe medieval*, in: Lithostroton. Studien zur byzantinischen Kunst und Geschichte. Festschrift für Marcel Restle, ed. T. Steppan, Stuttgart 2000, 55–64.

<sup>27</sup> *Ibid.*, 57, fig. 1.

<sup>28</sup> E. Бакалова, *Бачковската костница*, София 1979, 166–172, сл. 131–132.

<sup>29</sup> С. В. Булгаковъ, *Настольная книга для священно-церковно-служителей*, Харьковъ 1900, 341–342; *Bibliotheca hagiographica graeca* I, ed. F. Halkin, Bruxelles 1957<sup>3</sup>, 641–643.

dom. Sv. Jovan Vladimir ne samo što je drugi Konstantin nego on je i „drugi Evstatij Plakida”.<sup>30</sup>

Zatim, i sami zografi, imajući ovaj tekst pred sobom, u duhu te iste tradicije čije ishodište zalazi duboko u srednji vek, Sv. Jovana Vladimira, kneza dukljanskog, slikaju na freskama pored Sv. Evstatija Plakide, a u žitijnim ciklusima kompoziciju vizije Sv. Vladimira slikaju po uzoru na viziju časnog krsta sa raspetim Hristom koga je video Evstatij Plakida u lovu na jelena.<sup>31</sup>

Na zalazu jedne velike epohe u istoriji, obeležene sintagmom Vizantija posle Vizantije a u umetnosti kao vreme postvizantije, obrazovani i vešti zografi poniru u dubinu prošlosti pri tom oživljavajući tradiciju, sa željom da jezikom ikonografije još jednom pokažu da to veliko nasleđe proteklih vekova živi nikad prekinutim kontinuitetom istorije, kao i sećanje na velike i svete ličnosti naše zajedničke istorije, duhovne i kulturne baštine.

## BIBLIOGRAFIJA

- [1] Popa, Theofan: Piktoreët mesjetarë shqiptarë — Tiranë, 1961.
- [2] G. C. TSIGARAS, OI ZWGRAFOI KWNSTANTINOS KAI AQANASIOS APO THS KORUTSA, TO ERGO TOUS STO AGION OROS (1752–1783) — AQHNA, 2003.
- [3] Коробар, Поповска Викторија: Иконописот во Охрид од XVIII век, Скопје 2005.
- [4] Popa, Theofan: Piktoreët Grabovarë Çetiri nga familija Katro: Buletin i Universitetit Shtetëror të Tiranës, Seria Shkencave Shoqërore, 3, 1960.
- [5] Русева, Ралица: Нови данни за изобразителния култ към светите Седмочисленици през XVIII-XIX век на територията на съвременна Албания: Проблеми на изкуство 4 (2012) — София, 2012.
- [6] Peufuss, Demetrios M.: Die Druckerei von Moschopolis, 1731–1769: Buchdruck und Heiligenverehrung im Erzbistum Achrida — Wien-Köln, 1989.
- [7] Lozanova, Ralica: Images of Slavic Saints in Moschopolis and Vithkuqi/Albania, Годишник на Софийския Университет „Св. Климент Охридски”, Център за Славяно-византийски проучвания „Иван Дујчев”, том 92(11) 2002, София 2003.
- [8] Dukljanski knez sveti Vladimir — Podgorica, 2016.
- [9] Цветковски, Сашо: Портретите на св. Јован Владимир во уметноста на Балканот од XVII до XX век — Скопје, 2016.

<sup>30</sup> X. Меловски, *Москополска аколутија*, 181; С. Цветковски, В. Недески, А. Димоски, *Свети Јован Владимир, хагиографија, химнографија, иконографија*, 49 (В. Недески).

<sup>31</sup> Ch. Walter, *The Warrior Saints in Byzantine Art and Tradition*, Aldershot 2003, 163–169; K. Amprazogoula, *La vision de saint Eustathe dans la peinture post-byzantine*, Зорпаф 32 (2008) 163–172 (sa celokupnom bibliografijom i primerima iz starije vizantijske umetnosti).

- [10] Ikona Shqiptare Shek. XIII–XIX, koleksioni i Galerisë Kombëtare të Artteve Tiranë, tekste Y. Drishti — Tiranë, 2000.
- [11] Mutafov, Emanuel: Ioannes Tsetiris from Grabovo or Jovan Chetirevich Grabovan? in: *Zhthmata metabuzantinhV zwgrafikhV, sth mnhmh tou Manolh Catzhdakh, Epieleia E. Drakopoulou, AQHNA 2002.*
- [12] Тодић, Бранислав: Скица за портрет Јована Четиревића Грабована, in: *Радови о српској уметности и уметницима XVIII века — Нови Сад, 2010.*
- [13] Мирковић, Лазар, Здравковић, Иван: Манастир Бођани, Београд 1952, 37, сл. 36–37.
- [14] Стошић, Љиљана: Манастир Бођани, Нови Сад 2011, 11.
- [15] Грозданов, Цветан: Духовни и културни традиции на Охридската архиепископија во делата на Христифор Жефарович-Џефар: *MONUMENTA 1. — Скопје, 2016.*
- [16] Давидов, Динко: Српска графика XVIII века — Нови Сад, 1978.
- [17] Грозданов, Цветан: Портрети на светители од Македонија IX–XVIII век — Скопје, 1983.
- [18] Саса, Tatijana V.: Some Data about the Activity of Kostandin and Athanas Zografi from Korça and the Characteristics of their Art in the 18<sup>th</sup> Century, *ZHTHMATA METABUZANTINHVS ZWGRAFIKHS, sth mnhmh tou Manolh Catzhdakh, Epimeleia E. Drakopoulou, AQHNA 2002.*
- [19] *Icons from the Orthodox Communities of Albania*, ed. A. Tourta, Thessaloniki 2006, 158–160. (E. Drakopoulou).
- [20] Цветковски, Сашо: *VITA CONSTANTINI у живопису браће Константина и Атанаса из Корче, Ниш и Византија XIII, Ниш 2015.*
- [21] Меловски, Христо: *Москополска аколутија — Скопје, 1996.*
- [22] Цветковски, Сашо, Недески, Виктор, Димоски, Александар: *Свети Јован Владимир, хагиографија, химнографија, иконографија — Охрид, 2016.*
- [23] Радошевић, Нинослава: *Константин Велики у византијским царским говорима: ЗРВИ XXXIII — Београд, 1994.*
- [24] Крсмановић, Бојана, Радошевић, Нинослава: *Легендарне генеологије византијских царева и њихових породица: ЗРВИ 41 — Београд, 2004.*
- [25] Крсмановић, Бојана: *Константин Велики у византијској традицији*, in: *Константин Велики у византијској и српској традицији — Београд, 2014.*
- [26] Macrides, Ruth: *The New Constantine and New Constantinople –1261?: Byzantine and Modern Greek studies 6, 1980.*
- [27] Коцо, Димче, Миљковиќ-Пепек, Петар: *Манастир — Скопје, 1958.*
- [28] Баришић, Фрањо: *Два грчка натписа из Манастира и Струге: ЗРВИ VIII/2 — Београд, 1964.*
- [29] Меловски, Христо: *Натписот од црквата Св. Никола с. Манастир, Мариово: Натписи и записи од византиски и поствизантиско време (Miscellanea byzantine-macedonica 2) — Скопје, 2009.*
- [30] Суботић, Гојко, Миљковић, Бојан, Шпадијер, Ирена, Тот, Ида: *Натписи историјске садржине у зидном сликарству: том први — Београд, 2015.*
- [31] Buschhausen, Haide und Helmut: *Die Marienkirche von Apollonia in Albanien — Wien, 1976.*
- [32] Герасимова, Василка: *Две камбани от Мелник с надписи от XIII в.: Археология 44/3 — Софија, 2003.*
- [33] Spieser, Jean-Michel: *Inventaires en vue d'un recueil des inscriptions historiques de Byzance. I.: Les inscriptions de Thesalonique, TM 5, 1973.*

- [34] Душанић-Марјановић, Смиља: Нови Константин у српској писаној традицији средњег века, in: Константин Велики у византијској и српској традицији, Београд 2014.
- [35] Djurić, Vojislav J.: Le nouveau Constantin dans l'art serbe medieval, in: Lithostroton. Studien zur byzantinischen Kunst und Geschichte. Festschrift für Marcel Restle, ed. T. Steppan — Stuttgart, 2000.
- [36] Бакалова, Елка: Бачковската костница, София 1979, 166–172, сл. 131–132.
- [37] Bibliotheca hagiographica graeca I, ed. F. Halkin, Bruxelles 1957<sup>3</sup>.
- [38] Walter, Christopher: The Warrior Saints in Byzantine Art and Tradition, Aldershot 2003.
- [39] Ампразогоула, Катерина: La vision de saint Eustathe dans la peinture post-byzantine, Зорграф 32 (2008), Београд.

Sašo CVETKOVSKI

SAINT JOHN VLADIMIR  
— „NEW CONSTANTINE AND NEW EUSTATIUS PLACIDA”

*Summary*

Among the painted depictions of St. John Vladimir in the art of the Balkans in the XVIII century, with their iconographic and thematic programming concept encompasses several wholeness in which the zografs depicts St. Vladimir right next to the Holy Emperor Constantine and his mother Helena, as well as near the holy warrior and martyr Eustatius Placida.

These thematic wholeness constitute the most complex core that is based on the ideology and the legacy of the Middle Ages, especially sovereigns, which connects and identifies Docleian ruler and martyr to the first Christian ruler Constantine the Great, the prototype of the ideal Christian ruler and founder of not only Romeian-Byzantine rulers but also to Vladimir of Docleia himself. Vladimir becomes the holy prince and the founder of the dynasty of independent rulers of medieval Docleia from the holy generation of Voisavljevič. Because of his christian virtues St. John Vladimir in his hagiography is called the New Constantine. His vision of an eagle with a golden cross on his head is an episode that is taken from the Vita Constantini and transferred as a revelation of God's miraculous sightings in the hagiography of St. John Vladimir.

His life, pious, and his deeds and actions full of Christian virtue as well as his martyr's death lead to the identification and comparison of St John Vladimir to Eustatius Placida. Holy warrior and martyr, to whom God's providence allows, as well as to Vladimir that he have a vision and revelation of Christ the Lord himself while hunting. The educated compiler of the hagiographic text seeks to connect the Docleian prince to this highly respected martyr and saint of the Orthodox Church. St. Jovan Vladimir becomes New Eustatius Placida.

*Key words:* st. John Vladimir, st. Constantine the Great, st. Eustatius Placida, iconography, hagiography, hagiographical icon



Slika 1. Crkva Sv. apostoli Petar i Pavle, Vitkući, 1764. g.  
Fig. 1. Church of the Holy Apostles Peter and Paul, Vitkukji, 1764



Slika 2. Crkva Sv. Georgi, Ljubovsk 1782. g.  
Fig. 2. Church of St. George, Ljubovsk 1782



Slika 3. Ikona, Crkva Uspenja Bogorodice Elbasan, danas u muzeju u Tirani, posljednja decenija XVIII veka

Fig. 3. Icon, the church of the Dormition of the Virgin, Elbasan, now at the Museum in Tirana, last decade of the XVIII century



Slika 3a. Ikona, Crkva Uspenja Bogorodice, Elbasan, detalj  
Fig. 3a. Icon, church of the Dormition of the Virgin, Elbasan-detail



Slika 4. Crkva Sv. Nikola, Vanai 1795. g.  
Fig. 4. Church of St. Nicholas, Vanai, 1795





Slika 5. Crkva Blagoveštenja, Kozare, 1806.  
Fig. 5. Church of the Annunciation, village Kozare, 1806



Slika 6. Žitijna ikona Sv. Jovana Vladimira, Manastir Ardenica 1739. g.  
 Fig. 6. Hagiographical icon of st. John Vladimir, monastery Ardenica 1739



Slika 6a. Žitijna ikona Sv. Jovana Vladimira,  
Manastir Ardenica 1739. g., detalj  
Fig. 6a. Hagiographical icon of st. John Vladimir,  
monastery Ardenica 1739, detail



Slika 7. Ikona,  
Muzej Korča 1763.  
Fig. 7. Icon museum  
in Korča, 1763



Slika 7a. Ikona, Muzej Korča, Vizija časnog krsta cara Konstantina  
Fig. 7a Icon, museum in Korča, The Vision of the Holy cross of emperor Constantine



Slika 8. Manastir Filotej, Sveta Gora, 1783. g.  
Fig. 8. Monastery Philoteius, Holy Mt. Athos 1783